

120 år av *Julstämning*

AV Jonna Hallett

När Erik Åkerlund gav ut det första numret av *Julstämning* 1906 kunde han knappast ana att tidningen skulle bli en svensk jultradition i generation efter generation. Följ med tillbaka till början – till entreprenörsandan, försäljningsknepen och visionen som lade grunden till tidningen du nu håller i din hand.

JULSTÄMNING HAR IBLAND kallats för Sveriges äldsta jultidning. Det må vara fallet, eftersom det inte finns några andra 120-åringar i butikshyllorna idag, men först? Nej, det var den inte. Det fanns flertalet andra jultidningar på marknaden år 1906, när Ockelbofödda Erik Åkerlund som 29-åring tänkte att han skulle publicera en egen variant. Han föreställde sig dock något lite annorlunda. Den tryckta produkten skulle innehålla högkvalitativ litteratur av svenska författare och förstklassiga konstreproduktioner, men även humor, spänning och sällskapsspel. Något för hela familjen.

Vid den här tidpunkten arbetade försäljaren Åkerlund som avdelningschef på

Granholms Finpappersbruk strax utanför Gemla, så han kunde det här med papper och tryck. Genom jobbet hade han lärt känna många affärsmän, bland andra J.P. Åhlén, medgrundare till postorderföretaget Åhlén & Holm som kom att lägga grunden till varuhuskedjan Åhléns, och en av Åkerlunds bästa kunder.

När Åkerlund letade efter någon som kunde investera i jultidningen vände han sig därför till Åhlén som gick igång på idén. Om det var något som den senare hade lärt sig genom postorderföretaget var det nämligen att folk gärna öppnade plånboken när det vankades jul.

De två männen gick in med 460 kronor vardera, Åhlén kläckte ur sig namnet

Julstämning, men i övrigt kom de överens om att Åkerlund skulle driva förlaget som döptes till *Julstämning*s förlag. Åhlén skulle dock sälja tidningen i sin postorderkatalog och bidrog med råd.

Ingen jul utan *Julstämning*

Skaran arbetare som hjälpte till med *Julstämning* bestod till början av endast Åkerlunds fru Maja samt hans vän sedan skolåldern, den skrivkunniga Pelle Lind-

blom. Nästan allt skedde i det åkerlundska hemmet på Stampgatan i Göteborg, där kök och matsal fick agera redaktion, packlokal och distributionsort till viss del. När tidningen sedan skulle marknadsföras satte man upp stora affischer lite här och var i Sverige med budskapet ”Ingen jul i år utan *Julstämning*!”. Det var även detta de ombud, många av dem skolorungdomar, ofta sa när de knackade på hos folk för att sälja tidningen. Ungdomarna skickade sedan in en order till distributionscentralen och åtog sig att dela ut de förbeställda tidningarna. (Må hända

att du känner igen försäljningsmetoden? Kanske var det till och med så du fick tag på tidningen du nu håller i din hand. Detta var nämligen starten på Jultidningsförlaget, som lever än idag.)

Utöver detta gick Åkerlund runt bland Göteborgs musikkaféer och restauranger med ett nothäfte under armen och frågade kapellmästarna där om de ville spela valsen *I sommarnatt*, som Gävlekompositören Knut Söderström, en nära vän till Åkerlund, hade komponerat specifikt för *Julstämning*. Ofta ville kapellmästaren det, och de gäster som var nyfikna på melodin fick veta att noterna fanns i den nya tidningen som gick att förbeställa för det facila priset av en krona.

Och en sak är säker: alla olika marknadsföringsknep lyckades. Den första utgåvan av *Julstämning* sålde nämligen i hela 96 000 exemplar, vilket gav företaget en vinst på 8 376 kronor och 63 öre. Detta ledde till att Erik Åkerlund sa upp sig från sitt jobb på pappersbruket och satsade fullt ut på att utveckla *Julstämning*s förlag, som några år senare skulle komma att byta namn till Åhlén och Åkerlunds förlag.

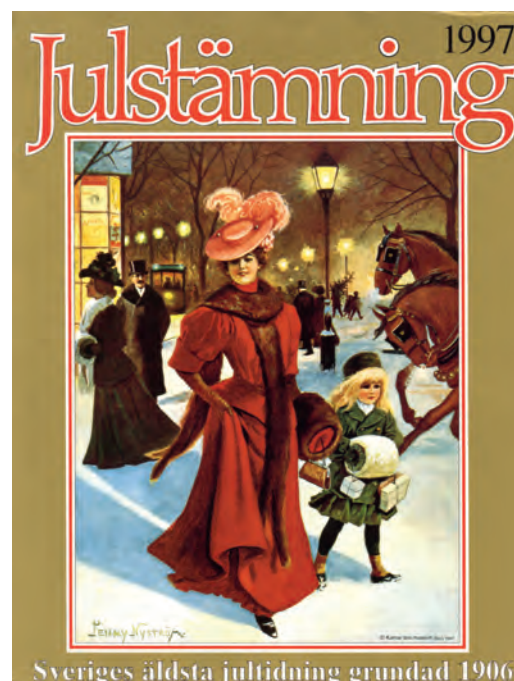
Detta visade sig vara ett lyckokast. 1906 trycktes en upplaga på 140 000 exemplar av *Julstämning* – och dessa var slutsålda fyra dagar innan julafton. 1908 höjde man upplagan till 165 000 exemplar, vilka sålde slut redan i mitten av december. År 1915 nådde tidningen en rekordupplaga på 365 000 exemplar, varav 60 000 såldes utomlands (det fanns även en engelsk utgåva på den tiden).

Utöver *Julstämning* började man även publicera andra framgångsrika tidningar och böcker, bland annat sagosamlingen *Bland tomtar och troll* som firar 120-årsjubileum under 2027. Men *Julstämning* var verkligen Erik Åkerlunds skötebarn. Han var själv redaktör för tidningen mellan 1908 och 1914, och senare ansvarig utgivare tills han sålde förlaget till Albert Bonniers förlag 1929.

Han involverade även sin lillasyster Anna i resan. Hon var nämligen en av de ungdomar som 1906 sålde tidningen och gjorde det så bra att hon blev den som fick det procentuellt högsta försäljningsresultatet – av alla ombud i landet. Två år senare anställdes hon av sin storebror, främst för att sälja annonser, men avancerade genom åren till att bli chef för Åhlén och Åkerlunds annonsavdelning samt vice vd.

Tidningens utseende har varierat genom årtiondena. Sid. 20: 1943; sid 21: 1906; högst upp t.v.: 1976; högst upp t.h.: 1948; längst ner t.v.: 1948; längst ner t.h.: 1910.

En levande jultradition

Många svenska kulturpersonligheter har skrivit för tidningen genom åren, bland andra Selma Lagerlöf, August Strindberg och Albert Engström. Kända konstnärer, från Anders Zorn och Bruno Liljefors till nutida storheter som Helene Billgren och Jens Fänge, har bidragit med konstverk till tidningens konstbilagor. *Julstämning* har alltså alltid innehållit litteratur och konst i någon form, även om tidningen i sig har sett olika ut genom decennierna. (I år firas 120-årsjubileet med ytterligare en uppdatering av formgivningen och denna gång återanvänds vissa av de element som har syns i tidningen genom åren. Till exempel

är logotypen på omslaget plockad ur 1916 års utgåva.)

Mycket vatten har dock runnit under broarna sedan hösten 1906 när det första numret publicerades. *Julstämning* har följt med genom världskrig, folkhemsår och digitalisering. Ändå lever samma grundidé kvar: Att samla berättelser och bilder som skapar både julstämning och ger läsaren en paus under den hektiska månaden som kröner året. Och kanske är det därför tidningen fortfarande hittar nya läsare, 120 år senare. ❀

Källor: *Mannen som byggde ett tidningsimperium – en bok om Erik Åkerlund* av Kjell Åkerlund (Kjelltorp förlag, 2021); "Det var så det började..." av Margit Fjellman, *Julstämning* 1956.

T.v.: Carl Larsson, vars målning *Nu är det jul igen* från 1907 syns på omslaget 2006, har varit en favoritkonstnär i tidningen genom åren. Högst upp t.h.: 1961; längst ner t.h.: 1997.

A night scene of a Winter Magic festival. In the foreground, a woman in a red cape and a man in a white and red costume with a feathered hat are visible. They are holding flags; one flag features a cartoon character with a crown and the year '2022'. The background shows a street lined with buildings decorated with warm white string lights. Other participants in costumes and holding torches are visible in the distance.

Vintermagi i facklornas sken

TEXT Maria Molin FOTO Linnea Ronström

Under tre magiska dagar i december bjuder Medeltidsveckan på Gotland in till en julmarknad och ett program med hantverk, mat och musik i S:t Nicolai ruin mitt i världsarvsstaden Visby. Det är en resa tillbaka i tiden, där besökarna får uppleva medeltidens kultur och historisk julstämning.

DEN TIDIGA KVÄLLEN är vindstill och stjärnklar när mörkret har sänkt sig över stadens trappgavlar och kyrkoruiner. Utanför ringmurens östra port samlas människor i mantlar och huvor, liksom i mössor och täckjackor. Alla är välkomna att delta, vare sig man är uppklädd i historisk dräkt eller har modern klädsel.

Facklorna lyser upp och värmer deltagarna i invigningsparaden när de följer de kullerstensbelagda gränderna ner mot den glittrande julgranen som nyligen har rests på Stora torget, och vidare förbi domkyrkan mot slutdestinationen S:t Nicolai ruin. Där tänds eldarna och portarna till helgens julmarknad öppnas.

Författaren Octavia Randolph är en av dem som går i täten av processionen. Hon håller i en stav som liknar ett trollspö eller en smällkaramell med glänsande silkespapper i silver och rött runt en dinglande stallykta. För några år sedan flyttade hon med sin man och sin katt från Boston till Visby. Här fortsätter hon att skriva på en redan påbörjad romanserie, omgiven av de historiska miljöer där delar av böckerna utspelar sig – vikingatiden för 1 100 år sedan.

– Fackeltåget är det bästa med hela helgen och S:t Nicolai är det perfekta målet: en ståtlig ruin med otrolig atmosfär, där eldstäder, oljelampor och gasolvärmare gör det bekvämt för hantverkare, artister och besökare, säger hon.

Historia i julskrud

Visbys medeltida kyrkoruiner, byggda i gotländsk kalksten, rymmer inte bara spår av svunna tiders prakt. De är i högsta grad levande och sjuder av aktivitet, som under denna decemberhelg. S:t Nicolai, eller Kultudralen som den också kallas idag, är framför allt en flitigt använd konsertlokal som har renoverats med nya golv, bänkar, en höj- och sänkbar scen och glas för fönstren.

– Medeltida jul är en sorts miniversion av sommarens medeltidsvecka. Tanken är att få besökare till Gotland under en säsong som historiskt sett inte har varit så tillrest, samtidigt som vi erbjuder en adventshelg med ett stort utbud för bofasta gotlänningar, berättar Simone Duvander som är producent och kommunikatör för Medeltidsveckan på Gotland.

Just Visby har den idealiska inramningen för att skapa en riktig medeltida julstämning. Kyrkan S:t Nicolai byggdes omkring år 1230 i norra delen av innerstan och fick sitt namn för att hedra helgonet Nikolaus, beskyddare av sjöfarare och köpmän. Ett gotiskt kor med höga spetsbågiga valv och en praktfull västgavel med tegeldekorerade blindingar i rosettform tillhör de delar av kyrkan som finns bevarade.

Att stiga in här är en upplevelse för alla sinnen. Här möts du av doften av brända mandlar och glögg,

klingande musik och hantverk upplyst av eldar och lyktor. Du kan prova på smide och nålbindning och barnen kan lyssna på decembersagor, träffa tomtemor och tomtefar och gå i gycklarskola. Familjer och vänner grillar marshmallows på spett över öppen eld. I marknadsstånden finns smidda smycken, keramik, böcker och lokalt hantverk såsom honung, skärbrädor, läderväskor, siden- och sammetstyger, ullplädar och lammskinn. I mitten av marknadsplatsen kan du slå dig ner vid ett långbord och beställa rökt vegankorv eller lammkorv

Under Medeltida jul fylls S:t Nicolai ruin i Visby med hantverk, underhållning, mat och dryck. Många bär historisk dräkt, såsom författaren Octavia Randolph (t.v.) som har besökt marknaden varje år sedan hon flyttade till Gotland från USA för snart ett decennium sedan.

och njuta av en våffla, pepparkaksruta eller lussebulle.

– Vi vill att det ska vara hantverksmässigt, gärna lokalproducerat, och historiskt på julmarknaden. Artisterna som uppträder här kan både vara noviser och professionella. Det ska vara en tillåtande gemenskap och Medeltidsveckans grundidé är att vara folkbildande, betonar Simone Duvander och berättar att Medeltida jul lockar både trogna Medeltidsveckan-besökare, andra turister och gotlänningar.

– Imorgon väntar vi ett par tusen tyska kryssningsresenärer, säger hon.

Ett levande världsarv

Genom Medeltida jul i december och Medeltidsveckan i augusti kan arrangörer och deltagare förmedla glimtar av Gotlands rika kulturhistoria. Under medeltiden var Hansestaden Visby ett betydelsefullt centrum för handel och kultur i Östersjöområdet med en mängd internationella

influenser. Här byggdes fler kyrkor än i någon annan stad i det medeltida Sverige. De flesta var församlingskyrkor för den växande befolkningen, några av dem för tyska och ryska handelsmän som gästade staden. Under den djupa lågkonjunkturen efter reformationen på 1500-talet var borgarna i Visby dock tvungna att välja en gemensam församlingskyrka. Medan S:ta Maria domkyrka bevarades fick de andra medeltida kyrkorna i Visby förfalla och vittra av tidens tand, men som tur var fridlystes de på 1800-talet. Sedan 1995 är Visby upptagen på Unescos världsarvslista som ett kulturminne att bevara för all framtid. Tillsammans med stadsbilden, ringmuren, vallgravarna, gatunätet och packhusen från medeltiden ingår kyrkoruinerna i världsarvet.

Numer kan Medeltida jul-besökarna mingla runt på en begränsad yta i innerstan och ta del av ett varierat och brett utbud. Även samarbetspartners arrangerar evenemang under helgen, bland annat julkonserter i domkyrkan och stadsvandringar i regi av Gotlands museum.

– För en historiefantast som jag är det ett sant nöje att vara omgiven av andra som också kan förflytta sig till en annan tid, säger Octavia Randolph som bär en värmande lammullsmantel över medeltidsdräkten.

– Att klä sig i historiskt inspirerade dräkter gör det bara ännu mer magiskt. Det är glädjande att staden, tillsammans med de fantastiska grupper som arbetar för att ge oss dessa evenemang, gör så mycket för att främja en känsla av stolthet över vår långa historia. Det blir inte mycket bättre än så här!

Runt en eldstad mitt i ruinerna sitter några kurskamrater, som läser arkeologi på Uppsala universitets campus på Gotland, och dricker mjöd ur bägare. Det är första gången som de besöker Medeltida jul, och de verkar trivas.

– Det bästa är stämningen, att så mycket folk har samlats på en spännande plats. Vi gick med i fackeltåget hit och det var härligt att tillsammans lysa upp mörkret. Även om man inte är klädd i medeltidsdräkt får man ändå uppleva den historiska känslan, säger Vide Eklind och vännerna håller med.

”För en historiefantast som jag är det ett sant nöje att vara omgiven av andra som också kan förflytta sig till en annan tid”

*Marilyn Monroe
– Hollywoods
eviga ikon*

AV Andreas Nyberg

Om 1900-talet hade ett kvinnligt ansikte skulle det vara Marilyn Monroes. Ingen har nått samma ikonstatus som hon – 100 år efter hennes födelse och 64 år efter hennes död är det fortfarande hon som utgör själva sinnebilden för en kvinnlig filmstjärna och sexsymbol. Under sin tid reducerades hon ofta till en dum blondin, men numera ses hon som en framstående skådespelerska med stor integritet och begåvning. Följ med på hennes omtumlande och dramatiska livsresa.

MARILYN MONROE
FÖDDES som Norma Jeane Mortenson den 1 juni 1926 i Los Angeles, Kalifornien – en passande födelseort för en blivande filmikon. Los Angeles-distriktet Hollywood hade några år tidigare blivit synonymt med amerikansk film och LA var inne i ett expansivt skede där befolkningen fördubblades under decenniet. År 1929 skulle 1,2 miljoner invånare komma att bo i staden.

Norma Jeanes mamma var den 24-åriga Gladys Pearl Baker och pappan uppgavs på födelsecertifikatet vara Martin Edward Mortensen (stavat så), som Gladys fortfarande var gift med även om de hade separerat ett år tidigare. I själva verket var pappan Charles Stanley Gifford, som var Gladys chef på filmbolaget där hon klippte filmnegativ. Att han verkligen var fadern bekräftades en gång för alla av ett DNA-test så sent som 2022.

Det var knappast en lycklig och harmonisk uppväxt för Norma Jeane. Mamman led av psykiska problem, och sedan hon 1934 diagnostiserats med paranoid schizo-

freni hamnade hon på mentalsjukhus. Följden blev att Norma Jeane tillbringade större delen av barndomen på barnhem och i fosterfamiljer.

När Norma Jeane var 15 år bodde hon hos en familj som hon tyckte mycket om, men de skulle flytta och hade inte råd att ta med henne. Istället ordnade de så att hon ett par veckor efter att hon fyllt 16 – och hade äktenskapsåldern inne – gifte sig med James Dougherty, en 21-årig man i grannskapet. Många betraktade honom som ett kap: han var populär, såg bra ut och var kapten i skolans lag i amerikansk fotboll. Norma Jeane hoppade av high school och blev hemmafru.

I april 1944 stationerades maken i marinstyrkorna i Söderhavet för att delta i andra världskriget. Norma Jeane flyttade hem till svärföräldrarna, och likt många andra kvinnor under kriget började hon arbeta inom krigsindustrin, på en flygplansfabrik. Det var där hon senhösten 1944 fick posera för första gången. Arméfotografen David Conover åkte runt i landet och tog moralhöjande bilder av vackra kvinnliga arbetare. Han fastnade för Norma Jeanes utseende och hennes starka utstrålning och charm, som kameran älskade. De inledde ett samarbete.

I januari 1945 slutade hon på fabriken för att satsa på en modellkarriär och i

Ettåriga Norma Jeane Mortensen, senare känd som Marilyn Monroe, 1927. Foto: Wikimedia Commons.

Publicitetsfoto till filmen *Hur man får en miljonär*, som hade premiär i november 1953. Foto: Sam Shaw/20th Century Fox/Wikimedia Commons.